

*Тацяна Кабржыцкая,
Усевалод Рагойша*

БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОР ВА ЎКРАЇНСКІХ ІНТЭРМЕДЫЯХ ХVІІІ СТ.

Як вядома, інтэрмедый лічацца адным з найцікавейшых жанраў у даўніх украінскай і беларускай літаратурах. І ўкраінскія, і беларускія даследчыкі адзначаюць, што з таго часу дайшло да нас больш дваццаці інтэрмедыйных твораў. Украінскія інтэрмедый, створаныя паводле правілаў напісання мастацкіх твораў, распрацаваных выкладчыкамі курсаў паэтыкі ў Кіева-Магілянскай акадэміі, адлюстроўваюць спецыфіку тагачаснага тэатральна-відовішчнага мастацтва. Сярод навучэнцаў акадэміі былі дзеці мяшчан, казакоў, сялян. Побач з ураджэнцамі Левабярэжнай Украіны, Галіччыны, Закарпацця, а таксама тэрыторый, якія спрадвеку былі беларускімі, у акадэміі атрымлівалі адукацыю студэнты з Расіі, Балгарыі, Грэцыі, Малдавіі, Румыніі, Сербіі. Паколькі ж інтэрмедый былі пабудаваны на сюжэтах з навакольнага народнага жыцця, то менавіта ўкраінскі і беларускі элемент у іх быў вызначальным.

Трывалым кампанентам паэтыкі ўкраінскіх інтэрмедый з'яўляецца прысутнасць у творах дзейнай асобы *Лицьвін* – прадстаўніка беларускага народа, які, паводле правілаў «Паэтык», заўсёды гаварыў са сцэны на роднай, беларускай мове. Сюжэтная аснова інтэрмедый, фабула дыялогаў-сцэнак, паколькі дзейнічалі ў творах простыя людзі, выяўляла народную інтэрпрэтацыю рэальных падзей, а таксама народныя ўяўленні пра сусвет, якія замацаваліся ў вуснай народнай творчасці. Дабро і зло ў інтэрмедых, як і ў фальклорных творах, асэнсоўваецца, як правіла, з пазіцый народнай звычайнай маралі. Галоўнае ў паводзінах дзейных асоб – гумарыстычная рэакцыя на праявы рэчаіснасці. Таленавітыя прадстаўнікі ўкраінскага і беларускага народа літаратурна апрацоўвалі народныя пераказы, анекдоты, жыццёвыя здарэнні. У іх з сімпатыяй падаваліся вобразы казакоў-запарожцаў, працавітых сялян-ліцьвінаў, з добразычлівым гумарам паказваліся простыя вясцоўцы, гультаяватыя і хітрыя цыганы, з'едліва, іранічна гаварылася пра нахабства шляхціцаў-самадураў, каталіцкую экспансію ксяндзоў. Інтэрмедый спалучаюць рысы народнай смехавай культуры і карнавальна-кірмашовага дзейства. Беларускі кампанент выразна выступае ў многіх інтэрмедых да п'ес М. Даўгалеўскага і Г. Каніскага. Непарыўная сувязь беларускамоўных тэкстаў, якія змяшчаліся ва ўкраінскіх інтэрмедых, з беларускім фальклорам яскрава раскрываецца пры аналізе *Interludium*'а I да велікоднай п'есы прафесара Кіева-Магілянскай акадэміі М. Даўгалеўскага «Властотворный образ человеколюбия божия».

У цэнтры сюжэта Interludium'a I, як і ў казачных тэкстах, пастаўлены бедны чалавек сталага ўзросту, даверлівы і неспрактыкаваны. Менавіта таму ён трапляе ў бяду. Мужыкі, якія выйшлі на паляванні, ненарокам забіваюць старога ліцьвіна, што намерваўся аглядаць на дрэве пчол. Як чалавек шчыры і, відавочна, надзелены станоўчымі якасцямі, Ліцьвін узносіцца на неба. Зрэшты, паводле казачных сюжэтаў, добраму простаму чалавеку не можа не пашанцаваць: Ліцьвін уваскрасае, вяртаецца на зямлю, у гутарцы з ксяндзом выяўляе непарушную жыццёстойкасць, дасціпнасць. Сюжэтная калізія, звязаная са знаходжаннем Ліцьвіна на небе, выкладзена вельмі каратка – вершам усяго ў шаснаццаці радках. Аднак гэты невялічкі тэкставы ўрывац дае дакладнае ўяўленне пра вобразнасць мыслення аўтара Interludium'a, што вырастае з добра засвоеных народных легенд, міфаў, казак. Можна палічыць, што аснова такой зместавай прыдумкі ляжыць у паважным апакрыфічным жанры. Праўда, у апакрыфічных аповедах вандроўкі на неба і ў пекла здзяйсняе Бог, тут жа на неба трапляе просты чалавек, смертны селянін-беларус. За сюжэтным ходам тут прачытваецца таксама падабенства з жанрам арацыі на велікодныя тэмы, якімі шырока пазначана творчасць украінскіх «вандроўных» дзякоў. І ўсё-такі больш глыбокая сувязь, на нашу думку, тут выяўляецца менавіта з названымі вышэй жанрамі беларускага фальклору. Паспрабуем прасачыць гэту сувязь, вызначыць пэўныя паралелі.

Распавядаючы сынам пра пабачанае і перажытае падчас знаходжання на небе, Ліцьвін выказвае народнае, вясковае ўяўленне пра добрае жыццё. Як селянін-гаспадар ён радуецца, што «*на божом гумніе святіе малоцяць, / А Пятро с Павлом всіе снапочки валочаць*» [11, 366]. Далей ў тэксце з'яўляецца згадка пра «*праклятую змяю, што з вагнём ходзіць*». Выратаўвае Ліцьвіна ад пераследу лютай змяі Кузьма-Дзям'ян, ён жа дапамагае беларускаму селяніну вярнуцца на зямлю.

Ужо сціслы пераказ падзей раскрывае фальклорную аснову той прыгоды, якую апісвае Ліцьвін. Падкрэслім, што элементы даўніх вераванняў беларусаў праступаюць праз увесь апавед селяніна. У першым радку маналога Ліцьвіна згадваюцца «*кошкі баравіе*», з якімі сустрэўся беларус у небе. І гэта не дзіўна, паколькі ў міфалагічным уяўленні беларусаў *кот* – жывёла, звязаная з «нячыстай сілай», менавіта кату наканавана было стаяць на мяжы рэальнага свету і іншасвету. Эпітэт *баравыя* ў гэтым выпадку, відавочна, даваў дадатковую характарыстыку, размяжоўваючы свойскага ката і дзікага, што канкрэтызавала пададзенае тут негатыўнае значэнне вобраза ката. Слова *баравыя* можа быць таксама выкарыстана як ускосны доказ беларускасці апавядальніка.

Зыходзячы з народных уяўленняў, цалкам заканамернай з'яўляецца сустрэча на небе Ліцьвіна са змяёй. У беларускіх паданнях і павер'ях часта фігуруе Змей, лятучы, вогненны. Акрамя таго, як адзначае беларускі фалькларыст К. Кабашнікаў, «змей – пашыраны персанаж чарадзейных казак розных сюжэтных тыпаў, увасабляе адмоўны пачатак, варожыя чалавеку сілы... Перанесены на неба, вогнедышны казачны змей паглынае не толькі людзей, але і нябесныя свяцілы» [4, 546]. У тэксце Interludium'a змяя пераследуе героя: «с

огнём ходиш», то «*шмарганіец*» за ім, то «*калаціц*» і «*всіо кричиш*», каб аддалі ёй «*злачынца*» на расправу. Хто ж аказаў падтрымку Ліцьвіну?

Здаўна сваімі апекунамі і дарадцамі беларусы лічылі святых Кузьму і Дзям'яна. У беларускім фальклоры адлюстравана вера ў тое, што яны дапамагалі сялянам у іх галоўных клопатах – сенакосе, падрыхтоўцы да жніва, малацьбе. Акрамя таго, паводле народных легенд, Кузьма і Дзям'ян былі майстрамі-кавалямі. Каваль жа, як міфалагічны персанаж, быў надзелены звышстваральнай сілай, звязанай з агнём. У энцыклапедычным слоўніку «Беларуская міфалогія» адзначана, што «для беларускай міфалогіі характэрныя паданні пра кавалёў Кузьму і Дзям'яна, якія змагаліся са змеям» [3, 207]. У гэтым жа артыкуле энцыклапедычнага слоўніка падаецца яшчэ адна, вельмі важная для нас інфармацыя: «Часта кавалёў называюць пасярэднікамі паміж верхнім і ніжнім светам» [3, 207]. У *Interludium*'е, які разглядаецца, Кузьма-Дзям'ян падаецца то як адзін абагулены персанаж, то як двое. І ў першым, і ў другім выпадках функцыі святых у апаведзе Ліцьвіна заўсёды аналагічныя народным уяўленням пра чыннасці святых. Яны дапамагаюць Ліцьвіну і словам, і справай. Падчас «уцёкаў» ад змяі Ліцьвіна падтрымлівае голас святых, што «*кричац: бог с табою!*». Пазней Ліцьвін разам са святым на небе ад змяі «*ў кузню захавалісь*». Кузня выступае ў гэксце інтэрмедыі як своеасаблівае фартыфікацыйнае збудаванне. І нельга не ўбачыць за гэтымі фактамі алузіі з паданнямі пра магутныя здольнасці кавалёў Кузьмы і Дзям'яна, што здатныя перамагчы – знішчыць, альбо абхітрыць – лютага змея. Удзельнічаюць Кузьма і Дзям'ян і ў далейшых прыгодах Ліцьвіна, таксама – у адпаведнасці з народнай міфатворчасцю – непашкоджанага селяніна яны спускаюць з неба на зямлю.

Фантастычная, неверагодная гісторыя падарожжа Ліцьвіна на неба мае не менш фантастычную канцоўку. Бо апошні этап гэтай прыгоды – уваскрэсенне Ліцьвіна. Зразумець цудадзейны «механізм» вяртання да жыцця селяніна нельга без ведання зноў жа такі спецыяльна з гэтай тэмай звязаных народных паданняў. У гэксце інтэрмедыі фігуруе «лягушка», з якой да памерлага селяніна-беларуса прыступаюць двое ягоных сыноў. Жаба – хтанічная істота, звязаная з іншасветам. Як адзначаецца ў энцыклапедыі «Беларускі фальклор», «жаба – фальклорны вобраз з ярка выражанай адмоўнай семантыкай» [9, 469]. Менш катэгарычная характарыстыка – і больш аб'ектыўная, як на наш погляд, – месціцца ў матэрыяле энцыклапедычнага слоўніка «Беларуская міфалогія»: «Як найяскравая прадстаўніца нізу, жаба можа быць супастаўлена з верхам і нават яе паходжанне ўспрымацца як нябеснае» [2, 161]. Нашу ўвагу прыцягвае асэнсаванне міфалагічнага разумення вобраза жабы, выказанае У. Тапаровым. Вучоны сцвярджае, што аналіз розных міфапаэтычных сістэм дае падставы гаварыць як пра адмоўныя функцыі жабы – сувязь з хтанічным светам, морам, хваробамі, смерцю, так і са станоўчымі – сувязь з урадлівасцю, вытворчай сілай, уваскрэсеннем [10, 84–85]. Мы перакананы, беларускія даследчыкі яшчэ недастаткова высветлілі аспекты асэнсавання вобраза жабы ў родным фальклоры. Доказам таму можа паслужыць, у прыватнасці, не апрацаваны навукоўцамі, аднак пашыраны ў беларусаў – у дачыненні да дзяцей – лагодны

выраз: «Ах ты, жаба чубатая!» і інш. Казачныя сюжэты даюць падставы лічыць, што ў народным уяўленні жаба магла паўставаць і як сімвал мудрасці. У артыкуле У. Тапарова ёсць яшчэ адно назіранне над міфалагічнымі ўзаемадачынненнямі паміж жабай і чалавекам, якое можа паспрыяць тлумачэнню функцыі *лягушкі* ў фэбульных перыпетых інтэрмедый, – з дапамогай жабы чалавек здольны здзяйсняць чарадзейства. Жаба звязана з вадою, вільгацю, адсюль – і з вужакамі. Ва ўкраінскім фальклоры занатавана вера ў тое, што жаба можа ажывіць мёртвую вужаку, уваскрасіць, сабраўшы ў адно цэлае, пасечаную на часткі яшчарку. Відавочна, такога напаўнення паданні варта шукаць і ў беларускай народнай творчасці, прынамсі там, дзе фальклор рэгіянальна звязаны з прыродай Палесся ці азёрным краем. Мастацкі тэкст, які прыйшоў да нас са старажытнасці, падказвае нам неабходнасць такіх пошукаў – і дае надзею на адкрыцці.

Не толькі фэбульныя перыпетыі, але і моўна-стылістычны характар беларускіх сцэнак, як і ўкраінскіх інтэрмедый у цэлым, у склад якіх яны былі ўключаны, таксама вызначаецца ўплывам фальклору. У творах знаходзім грубаватае, але сакавітае народнае слова, афарыстычныя выслоўі, прымаўкі. У мову сыноў Ліцьвіна ўкладзены каларытныя беларускія словы *дзядок*, *барукаўся*, *кулікаець*. У стылі бурлеска выкарыстоўваецца адпаведны лексічны пласт – *сцярвішце*, *адубіев*, *бис* і інш. Эмацыянальная афарбоўка падзей здзяйсняецца з дапамогай такіх выказаў, як *гуліочки справляець*, *дзярнула яго соколя маці*, *з голоду адуся*. Яшчэ большай выразнасцю вызначаецца мова самога Ліцьвіна. Так, узрадаваны сумеснымі, дружнымі дзеяннямі сыноў, ён прамаўляе:

*Благодариць же бога, што вкупу сплялися,
А то були, как пчолки по мідод разбрилися [11, 367].*

У адказ на запытанне ксяндза пра тыя варункі, у якіх знаходзіцца на небе каталіцкі Папа, Ліцьвін, не выказваючы асаблівай пачцівасці да суразмоўцы, з лёгкацю адпрэчвае тэму размовы: *«Паминай ужо як звали, пратав іон да и годзи. Яму неба и ние снилась ва сніе...»*.

У абагуленай характарыстыцы вобраза Ліцьвіна, якая вымалёўваецца на падставе ўсіх тэксаў інтэрмедый, праступаюць толькі станоўчыя рысы. Працавіты Ліцьвін звычайна добры пасечнік, ён разумеецца на пчолах, ходзіць каля борцяў. Ён мудры. Кемліваець Ліцьвіна выкарыстоўваецца і ў Interludium'е IV да п'есы Г. Каніскага «Воскресение мертвых». У гэтым жа тэксце, як у разгледжаным Interludium'е I да драмы М. Даўгалеўскага «Властотворный образ», апелюецца да сувязі беларусаў з міфалагічнымі сіламі прыроды, раскрываецца здатнасць беларусаў да варажбы, уменне падначальваць сабе і самога чорта. *«Лесавіе, баравіе и балотніе, ка мне прихадзице!..»*, – звяртаецца Ліцьвін да нячысцікаў, у выніку Ліцьвін атрымлівае перамогу над Ляхам – чорт заганяе Ляха ў сеці. У Interludium'е III да п'есы М. Даўгалеўскага «Комическое действие» знаёмімся з Ліцьвінам, які прапануе Мужыкам і Ляху дапамогу: *«Як будзеце перед паном гавариць, / Я вас старосцю сваю магу научиць»*. Характэрна, што кампанія прымае яго прапанову і ўсе разам выказваюць пахвалу Ліцьвіну, выкарыстоўваючы

ўстойлівыя народныя эпітэты: «*Харошо гуторш, бацюхно старенкій, / Харошо гето лебедзік беленкій*».

Цікава адзначыць, што пастаноўка п'ес М. Даўгалеўскага і Г. Каніскага мела музычнае суправаджэнне, пры гэтым музычнае афармленне спрыяла асуджэнню асобных персанажаў, тлумачыла ці падагульняла дзеянне. Пры пастаноўцы п'есы Г. Каніскага «Воскресеніе мертвых» хор суправаджаў нават і інсцэніроўку інтэрмедый [8, 182]. Заўважым, што інтэрмедый на Украіне практыкавалася ставіць і пры калядных, і пры велікодных спектаклях. Як сведчаць беларускія навукоўцы, у школьным тэатры Беларусі пастаноўка інтэрмедый ў драмах Перадвелікоднага тыдня не дазвалялася [5, 140]. Нельга не звярнуць увагу таксама на той факт, што, характарызуючы беларускі рэпертуар, тэатразнаўцы сцвярджаюць наступнае: «На Беларусі інтэрмедый вядомы з канца XVI ст. як устаўкі ў школьныя драмы, напісаныя на лацінскай, радзей на польскай і стараславянскай мовах» [7, 459]. Як выключэнне пры гэтым пазначаецца: «Інтэрмедыйя «Чорт Асмалейка» была паказана ў першай палове XVII ст. у Крожах (цяпер Літва), у ёй селянін гаворыць па-беларуску» [7, 459]. Пры гэтым чамусьці не ўлічаны звесткі А. Мальдзіса, што «першым сцэнічным творам, у якім адзін з герояў загарыў па-беларуску, была інтэрмедыйя Каспара Пянткоўскага «Цімон Гардзілюд», пастаўленая ў Вільні ў 1584 г.» [6, 333]. Як бы там ні было, але аналіз украінскага старажытнага тэатральнага рэпертуару значна ўзбагачае наша ўяўленне і пра беларуска-ўкраінскае культурнае ўзаемадзеянне, і пра пачатковы этап беларускай драматургіі, якая стваралася на нацыянальнай мове.

ЛІТАРАТУРА

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVII ст. Мн., 2003.
2. Валодзіна Т. Жаба // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік. Мн., 2006.
3. Дучыц Л., Зайкоўскі Э. Каваль // Таксама.
4. Кабацінікаў К. П. Змей. Беларускі фальклор: энцыкл.: у 2 т. Мн., 2005. Т. 1.
5. Мальдзіс А. Арганізацыя пастановак і рэпертуар школьных тэатраў // Гісторыя беларускага тэатра: у 3 т. Мн., 1983. Т. 1.
6. Мальдзіс А. Літаратура другой паловы XVII–XVIII ст. // Гісторыя беларускай літаратуры: Старажытны перыяд. Мн., 1997.
7. Саннікаў А. К., Семяновіч А. А. Інтэрмедыйя // Тэатральная Беларусь: энцыкл.: у 2 т. Мн., 2002. Т. 1.
8. Суліма М. Украінска драматургія XVII–XVIII ст. Київ, 2005.
9. Сухая В. А. Жаба // Беларускі фальклор: энцыкл.: у 2 т. Мн., 2005. Т. 1.
10. Топоров В. Н. Лягушка. Мифы народов мира: энцыкл.: в 2 т. М., 1982. Т. 2.
11. Хрестоматія даўняй украінскай літаратуры (доба феодалізму). Київ, 1952.